

Н. М. Дубина

ФУНКЦІЇ ТОПОНІМІВ У ВЕСНЯНКАХ

У фольклорі вагоме місце посідають обрядові пісні, зокрема веснянки, які зародилися ще в язичницькі часи і супроводжували святкування приходу весни, пробудження природи, випромінювали радість буття.

Як зауважив Ю. Круть [11, с.26] «чільне місце в усній народній творчості східних слов'ян, як і інших народів, посідають власні географічні

назви (топоніми), зокрема назви сіл і міст (ойконіми), річок і морів (гідроніми)».

Нерідко і у веснянках використовуються власні географічні назви на позначення місцевості, де жили виконавці пісень, або територій, про які їм було добре відомо.

У фольклорному матеріалі (близько 900 веснянок), частина якого зібрана у Карпатах та Прикарпатті (в межах Івано-Франківської, Тернопільської та Львівської областей), а також в друкованих джерелах виявлено такі топонімічні класи - ойконіми, гідроніми, ороніми, хороніми.

Їх кількість сягає 28: 18 ойконімів, 5 гідронімів, 4 хороніми та 1 оронім.

У даній розвідці ми детально розглянемо усі випадки вжитку деяких топонімів з точки зору їх значення у контексті кожної окремо узятій пісні.

Серед власних назв, які зустрічаються у гаївках, топоніми **Дунай** та **Україна** є найуживанішими: **Дунай** вжито 15 разів, назву **Україна** - 11 разів.

Дунай - ріка, що була добре відома усім слов'янам. **Дунай** і прилеглі території в їхньому уявленні були «землею предків і достатку» [13, с. 117].

У веснянках, які створювалися на прилеглих до Дунаю територіях, назва **Дунай** виконувала чисто номінативну функцію. Однак з розповсюдженням цих пісень або власне самої назви **Дунай** її первісне значення могло втрачатися або переосмислюватися. Наприклад, існує велика кількість гаївок, в яких **Дунай** виступає на позначення будь-якої річки, тобто має узагальнене значення. «У слов'ян слово дунай стало загальним позначенням річки, ... хоча це безсумнівно перетворення власного імені у загальне - виразне свідoctво широкого і давнього вжитку власного імені» [7, с.5].

Так, веснянки «Пустіте нас», «А вже весна іскресла», «Бідна моя головонько» та ін. записані на Прикарпатті; поблизу сіл, де їх співають, протікають **бистрі** гірські річки:

«Пускайте нас, пускайте нас
За ліс погуляти.
Не пустимо, не пустимо,
Бо близько Дунай.
А ми мости намостимо
Та й таки поїдемо
За бистрий Дунай...»

«На бистрім
Дунаю Гусар гуси зганяє.
На сопілці виграє,
На дівчину моргає...»

Відомо, що для **Дунаю** «позначення **тихий** природне» [7, с. 4]. А позначення **бистрий** заміщує **тихий**, можливо, з плином часу - люди живуть стало поблизу гірської швидкої річки і, природно, поступово замінюють епітет **тихий** епітетом **бистрий**. Крім того, вказівкою на те, що це не власна назва, а узагальнення, є те, що дівчата «мости намостять» через Дунай. А це, напевно, нелегка робота! Природніше допустити, що це легше зробити через р. Лукву (права притока Дністра) чи через р. Бистрицю, чи ще через якусь гірську річку, які зазвичай невеликі, неширокі.

У варіантах гаївки «Ой вийду я за ворота»:

«Ой вийду я за порота,
Гуляю, гуляю,
Як білая лебідонька
На тихім Дунаю»

епітет **тихий** виступає найчастіше, хоча є й варіанти з епітетами **бистрий** та **чистий**. **Дунай** у цих піснях асоціюється з «дівочим, вільним станом» [13, с. 138].

Дуже цікава веснянка «Вийшла вдова молода». З погляду Д.А. Мачинського, сюжет цієї пісні можна вважати архаїчними: «... з жіночою темою тісним чином пов'язані сюжети про утоплення вдовою дітей в Дунаї, причому у найбільш поширеному варіанті жінка просить Дунай піклуватись про них і Дунай дійсно їх виховує, після чого вони, уже у вигляді дорослих «корабельників», хочуть одружитися з рідною матір'ю і сестрою. Не дивлячись на те, що сюжет зберігся у формі балади, є усі підстави вважати його досить архаїчним (мотиви близнюків, жертви воді, «батьківство Дунаю») і співставити із свідомством Лева Диякона про обрядове утоплення русами немовлят в Дунаї» [13, с. 156]. Тобто, в цій пісні:

«Вийшла вдова молода,
Породила синів два.
Як вона їх породила
В тихий Дунай пустила.
Ой ти, жовтий лісочок,
Годуй моїх діточок, Дунаю,
Ой ви рибо-рибоньки, Дунаю,

Годуйте мої синоньки.
А ви, круті береги, Дунаю,
Не шуміт ми на сини»

Дунай символізує смерть, смерть дітей.

Потрібно зазначити, що веснянки-гаївки - не просто пісні про весну, весна пише канва для оспівування дівчини, усіх її думок і почуттів.

Тому Дунай не можна розглядати тут просто як річку - власну чи узагальнену назву, але як символ кохання, близької розлуки чи зустрічі тощо. Так, у гаївці «Пустіте нас» дівчата «мостять мости» через Дунай міст символізує зв'язок; «поїдемо за Дунай» у пошуках кохання, до милого. У гаївці «Ой вийду я за ворота» Дунай - образ вільної дівчини і символ швидкої розлуки з милим:

«.. Десь моєму миленькому
Негайна робота.
А хоть гайна, хоть негайна,
То він не гуляє,
З тихого Дунаєчка коня напуває,
А кінь ірже, води не п'є,
Дороженьку чує...»

А ось у веснянці «Вийшла вдова молода» Дунай не лише символізує смерть, але й виступає як персоналізований образ - хтось, кому можна довірити найдорожче - дітей.

Топонім Україна у досліджених нами гаївках зустрічається 11 разів. Ці гаївки можемо поділити на дві групи: старі й нові. У старих піснях відбито час, коли назва Україна не охоплювала усієї території розселення українського народу. Були можливі сполучення типу «Україна і Волинь», «Україна і Полісся» (аж до 19 ст.). Це такі гаївки: «Ромен-зілля», «Ой Рудаю, Рудаєньку», «Ой писанко»:

«... Ромен похилився,
З України до дівчини
Козак уклонився»;
«Ой писанко, писаночко,
Ти свячене яйце,
Пригадала на Вкраїні
Своє рідне сільце.
Ой ніде так не святкують,
Як у ріднім краю.
Тяжко було святкувати
Без свого звичаю...»

«Ой Рудаю, Рудаєньку,
Отвори нам воротонька,
Отвори нам воротонька
Аж до свого городонька.
Ой що то там за пан іде,
Ой що там за дар везе.
Везе, везе зернятонька,
З України дитятонька...»

У цих піснях **Україна** має значення «межа, далека земля», причому у веснянках «Ромен-зілля» та «Ой Рудаю, Рудаєньку» - це «межа, кордон у межах однієї держави» [8, с.87]. А ось у пісні «Ой писанко» **Україна (Вкраїна)** має сенс «далека чужа земля» [8, с.87].

Нові ж пісні - гайки, найімовірніше, створювались недавно, десь в кінці 19 - на початку 20 століття, тобто в період різкого зростання рівня національної самосвідомості українського народу. В новітніх веснянках знаходить свої відображення споконвічна мрія українців жити в вільній об'єднаній соборній Україні. Це веснянки «Розвивайся ж, високий дубе», «Заспіваймо тіна-діна», «Питалася мама дочки», «Огірочки-пупліночки, завивайтеся», «Народе український»:

«Розвивайся ти, високий дубе,
Весна красна буде,
Розпадуться пута віковії,
Прокинуться люди.
Розпадуться пута віковії,
Тяжкії кайдани.
Не побідна злими ворогами
Україна встане.
Встане славна наша Україна,
Щаслива і вільна.
Од Кубані аж до річки Сяну,
Одна неподільна
Щезнуть межі, що помежували
Чужі між собою,...»
«...Огірочки-пупліночки
Тож нам ся в'ють.
А молоді молодчики
Мід-вино п'ють.
Ой по горі, по долині
Слава нашій Україні
На весь світ».
«Заспіваймо тіна-діна,

Гей, ще не вмерла Україна.
Ще не вмерла тая слава,
Гей, що п'ятсот літ в степу спала...»

У цих гаївках **Україна** мислиться, як єдина, величезна територія та неподільна держава.

Топонім **Варшава** вжито у гаївці «Ой мала я писанку», яка без сумніву, створена за часів панування Польщі над західноукраїнськими землями:

«Ой мала я писанку, та й нема,
Бо я свою писанку продала.
На музики грошики складала.
Надїхали паничі з Варшави,
Вони мою писанку забрали».

Назву **Варшава** з легкістю можна замінити на іншу польську власну назву, бо «паничами» називали лише поляків. У відношенні до українських хлопців звернення «паничі» вживалося дуже рідко.

Цікавою в соціально-історичному аспекті є гуцульська гаївка «Ой зазуй, зазуй, сива зозуленько», записана на Косівщині, яка найімовірніше була створена за часів, коли західноукраїнські землі входили до складу Австро-Угорщини:

«Ой зазуй зазуй,
Сива зозуленько.
Де ж нам закуєш
На друге літечко?
Чи в горах Карпатах,
Чи на Буковині?...»

Справа в тому, що топонім «**Буковина** та **Карпати** могли розглядатись в єдиному територіальному поєднанні лише за часів панування на цих землях Австро-Угорської імперії. Тому рекрут, якого забирали до війська з гуцульських Карпат ані до цього часу, ані після не міг проходити службу на Буковині.

Назви **Крим** і **Кременчук** зустрічаються один раз поруч у веснянці «Ой плив човен». У цій пісні дівчина розповідає, що милий пішов у **Крим** по сіль і додає:

«Пливла шука з **Кременчука**,
Пістрелекі крильця,
Ой немає і не буде
Мого чорнобривця».

Крим здавна славився сіллям, а водний шлях з Криму чи до нього проходив через Кременчук по Дніпру.

Топонім **Поділ** є у пісні «Ой городе, городе» поруч з гідронімом Дон:

«Ой городе, городе,
Куди ти стоїш ворітьми?
Чи на Дін, чи в Поділ,
Чи на улицю широку,
Чи на долину глибоку?»

Поділ тут виступає швидше всього - скорочена назва Поділля, а «Поділля, як певне територіальне об'єднання, охоплювало крім Пониззя, тобто середнього Придністров'я, сусідні землі, розташовані у верхній і середній частині басейну Південного Бугу» [12, с.83]. Можна припустити, що **Дін** і **Поділ** тут не топонімічні одиниці, а географічні поняття «захід-схід». Крім того, **Дін** порівнюється з «улицею широкою», а **Поділ** з «долиною глибокою». Тобто, ці назви виконують не лише чисто номінативну функцію, але набувають узагальненого характеру.

В гаївці «Вербовая дощечка» топоніми **Косів** і **Городенка** мають різне номінативне навантаження:

«...Звідки милий прийде,
Щось Насточці привезе.
Червоні чоботи,
З косівської роботи.
А в Косові роблені,
В Городенці ношені».

Косів - це з давніх-давен відомий на всю Гуцульщину, Галичину та Покуття центр народних промислів, в якому виробляються та продаються самобутні гуцульські вироби. І тут топонім крім номінативного значення дістає ще й своєрідне соціальне забарвлення, характеризуючи Косів не тільки як населений пункт, але і як торгівельно-економічний центр. А назву **Городенка** можна замінити будь-яким іншим ойконімом, куди міг потрапити товар із Косова.

Топонім **Львів**, що зустрічається в гаївках «Вінку мій», «Ой до Львова доріженька», «Ой зійшло, зійшло три зірньки», теж, як і топонім Косів, виконує функцію номінації (з соціально-економічним підтекстом) важливого адміністративного та торгівельного центру і носить одноваріантний характер, тобто не підлягає заміні будь-яким іншим ойконімом.

Підсумовуючи сказане, бачимо, що у гаївках топоніми виконують

не лише суто номінативну функцію. Часто вони набувають узагальненого, абстрактного значення. В деяких гаївках номінативна функція помітно згладжується або й зовсім втрачається, набуваючи рис художнього, символічного, а то й міфологічного образу.

1. Бервецький З. Благослови, мати, весну зустрічати. - Дрогобич, 1991.
2. Грицай М. Веснянки. - К.: 1970.
3. Карпенко Ю.О. Тихий Дунай // Восточноукраинский лингвистический сборник. - Донецк. - 1999. - Вип.5.
4. Карпенко Ю.О. Походження назви Україна - загальної і власної // Ономастика та етимологія: Збірник наукових праць. - К, 1997.
5. Короткий тлумачний словник української мови. - К.: 1988.
6. Круть Ю.З. Топоніміка в епічній та обрядовій пісенності // Народна творчість та етнографія. - 1989. - № 1.
7. Масенко Л.Т. До питання про позицію "верх, гора - низ, діл" // Давньоруська ономастична спадщина в східнослов'янських мовах: Збірник наукових праць. - К., 1988.
8. Мачинський Д.А. "Дунай" русского фольклора на фоне восточнославянской истории и мифологии // Русский Север: Проблемы этнографии и фольклора. - Ленинград, 1981.
9. Сокіл В.В. Міфологічні мотиви в топонімічних легендах українців Карпат // Народна творчість та етнографія. - 1989. - № 4.